

Anne Pedersdatter

«Min familie i historisk lys»

Tysk tresnitt fra Harz 1555

Edel Farstad

Februar 2017

Innholdsfortegnelse

1. Innledning og problemstilling (s. 3)
2. Historisk bakteppe - Europa og Bergen på 1500-tallet
(s. 4-6)
3. Livet før trolldomsanklagene (s. 7-8)
4. Enketilværelse og trolldomsanklager (s. 9)
5. Rettssaken og dens konsekvenser (s. 10-12)
6. Avslutning (s.13-14)
7. Litteraturliste (s. 15)

Innledning

Det er vel liten tvil om at det mest vanlige er å skrive om sine beste- eller oldeforeldre i denne oppgaven. Det medfører åpenbare fordeler å kunne intervju personene du skal skrive om, eller i det minste noen som kjente dem godt. Da blir det nok både lettere å danne seg et bilde av personens liv og man får et nærmere forhold til historien man skal fortelle. Likevel falt valget mitt på en ganske fjern slektning - min trettende tipp-oldemor Anne Pedersdatter, som ble brent på bålet som heks i Bergen på slutten av 1500-tallet.

Grunnen til at jeg valgte å skrive denne oppgaven om et såpass fjernt «familiemedlem» er at jeg ønsket å se nærmere på heksebrenning som fenomen, og se på hvilke strømninger i samfunnet som førte til at disse henrettelsene kunne finne sted. I og med at det tross alt er over 400 år siden Anne Pedersdatter døde, er det vanskelig å finne kilder som gir et detaljert bilde av hennes liv. Jeg har ingen slektninger jeg kan intervju om hvordan hun var som person, og det er begrenset hvor mye vi vet om hennes liv fra historiske kilder. Likevel er det mulig å danne seg et bilde av hvordan hun levde og døde ut fra det vi vet om samfunnet i Norge på denne tiden. Historien om hekseprosessene og om min slektning Anne Pedersdatter er historien om justismord, et dødelig kvinnehat og hvordan mennesker brukte trolldom og demoner for å prøve å forklare verden rundt seg i tiden før opplysningstiden.

I denne oppgaven har jeg brukt bøker, museumsutstillinger, nettsider, masteroppgaver, rettsdokumenter og historieprofessorer som kilder. Gjennom å bruke mange ulike kilder med ulike innfallsvinkler til trolldomsprosessene som fenomen klarte jeg etter hvert å danne meg et bilde av samfunnet i Norge på denne tiden og trekke noen slutninger om hvordan Anne Pedersdatters liv kan ha vært. Protokollene fra rettssaken mot henne gir også et tydelig bilde av Annes personlighet og egenskaper. Hun var en kvinne som var frittalende, selvsikker og stod på sitt. Likevel endte hun som et offer av sin tid sine dager på et bål, dømt som heks. Denne oppgaven er et forsøk på å forstå hvorfor dette kunne skje, hvordan det skjedde og hva det kan lære oss som kan være av verdi å vite selv i vår tid, 400 år senere.

Problemstillingen jeg har valgt er: «Hvilke samfunnsmessige forhold kunne legge til rette for at Anne Pedersdatter og hundrevis av andre norske kvinner og menn ble brent som hekser i tidlig moderne tid?»

Historisk bakteppe - Europa og Bergen på 1500-tallet

RENESSANSEN OG REFORMASJONEN ENDRER NORGE

Da Anne Pedersdatter ble født, rundt år 1530, var renessansens tanker og idealer i full blomst ute i Europa. Likevel var det ikke før etter reformasjonen fikk fotfeste her i 1537 at Norge også merket hvordan renessansen påvirket kulturliv og samfunn. Norge hadde vært et kristent land i flere hundre år, men det var først nå at bibelen ble oversatt til flere språk og tilgjengelig for flere. Tidligere var det hovedsakelig prestene som hadde definisjonsmakten, da bibelen kun var tilgjengelig på latin, et språk ikke mange vanlige folk kunne. Dette endret seg med boktrykkerkunsten, og bibelen ble tilgjengelig for flere «vanlige» folk. Dette åpnet også opp for flere ulike tolkninger av bibelen, og særlig forestillingen om djevelen og demoner fikk en større rolle i kulturen. Årene før reformasjonen hadde vært preget av dårlige avlinger og pest mange steder i Europa, og dette kan ha vært en årsak til hvorfor mange nå begynte å lete etter syndebukker i form av demoner og hekser, altså mennesker som samarbeidet med djevelen.

Bergen, hvor Anne Pedersdatter levde mesteparten av sitt liv, var på denne tiden en av de største byene i Norge, men hadde omtrent like mange eller færre innbyggere enn Notodden har i dag.¹ Det var altså et samfunn der alle kjente alle, og folk hadde nok mindre å ta seg til på fritiden enn vi har i dag. Særlig for hjemmевærende kvinner kan det å sladre om naboer og andre folk i byen ha vært en hobby i seg selv, og da er det kanskje ikke rart at folk anklaget hverandre for å være hekser rett som det var. Bergen gikk gjennom store forandringer på slutten av 1500-tallet. Antallet katolske geistlige i byen gikk kraftig ned, og klostre ble nedlagt og revet. De nye protestantiske prestene tok med seg humanistiske tanker fra andre europeiske land, og det dukket opp humanistiske miljøer i Bergen og andre byer i Norge.

Vi opplevde kanskje aldri renessansen på helt den samme måten som de gjorde andre steder i Europa, men reformasjonen og humanismens inntog endret utvilsomt på en del tradisjonelle tankemønstre og idéer om verden også her. Da virker det kanskje paradoksalt at nettopp troen på trolldom og den intense forfølgelsen av hekser over hele Europa og andre steder i verden tok seg opp akkurat nå. Fremtredende humanister som filosof og jurist Jean Bodin ble sett på som et «universalgeni», men likevel mente han i ramme alvor at kvinner «ofte hadde samleie med demoner». Selveste reformatoren Martin Luther

¹ Fossen 1979: 293

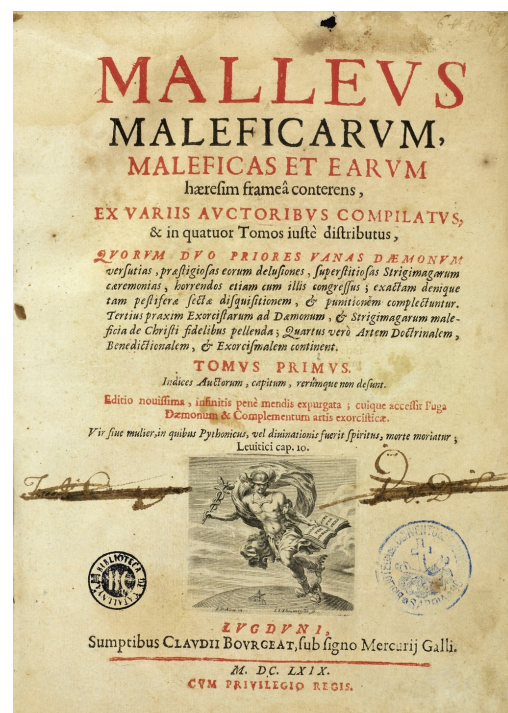
mente på sin side at «djevelforer burde brennes».² De var langt fra alene om å mene dette, og hadde støtte fra utallige andre intellektuelle og geistlige. Hvordan kunne menn som ellers var kjent for å være rasjonelle, intelligente og nytenkende alle sammen være så skrår sikre i sin tro på at onde kvinner stod i ledtog med djevelen?

TROLLDOMSTRO OG HEKSEBRENNING SOM FENOMEN

Det å tro på trolldom og hekser hadde lenge vært en del av folketroen i mange europeiske land, men med kristendommens inntog i Europa forsvant mye av den gamle overtroen med figurer som troll, tusser og hekser. Det var først i renessansen, da fascinasjonen for antikken var stor, at det okkulte og magiske begynte å vekke interesse igjen. Samtidig lette folk etter noe som kunne forklare den siste tidens mangel på gode avlinger og spredningen av ulike sykdommer. Den rådende oppfatningen blant lærde, prester og humanister var at dommedag var nær. Djevelen og andre demoner begynte å spille en stor rolle i billedkunsten, som på mange måter var å regne som denne tidens massemedium. Disse bildene nådde frem til mange, og demonologien, læren om demoner, fikk igjen en større rolle i vanlige folks liv.

HVORFOR KVINNER?

Det hadde fra gammelt av vært en del av folketroen at noen mennesker var i stand til å kaste sykdom på mennesker, dyr og avlinger eller skape ulykke i andres liv.³ Det var først nå, når demoner fikk en mer fremtredende rolle i kulturen, at man begynte å se disse fenomenene i sammenheng med hverandre. Folk som drev med trolldom fikk ikke kreftene sine fra hvem som helst, de fikk dem nemlig fra djevelen selv og stod i ledtog med ham og andre demoner. Og det var liten tvil på denne tiden om hvem som hadde enklest for å komme i kontakt med djevelen; det var kvinner. Boka «Malleus Maleficarum», eller «Trollkvinnehammeren» (ofte oversatt som «heksehammeren») på norsk, som kom ut i 1487, argumenterer sterkt for kvinnens naturlige tilbøyelighet til å underkaste seg satan grunnet sin mentale og fysiske svakhet, for ikke å snakke om sin iboende ondskap og sterke seksualdrift. Denne driften og trangten til å være ond og samarbeide med djevelen var noe bokas hovedforfatter,

«Heksehammeren»

² Blix Hagen 2003

³ Dyrendal 2006: 94

inkvisitoren Heinrich Kramer, så som menns oppgave å holde et øye med. De måtte med andre ord sørge for at sine koner og døtres kvinnelige begjær ikke fikk utspille seg.⁴

Illustrasjon fra Richard Boulton's «A Complete History of Magic»

Forfølgelse av ulike grupper er i og for seg ikke sjeldent i europeisk historie, men overvekten av kvinner er i en særstilling når det kommer til trolldomsprosessene og heksejakten. Historisk sett pleier det å være minoriteter som blir ofre for forfølgelse, men kvinner er ingen minoritet. Likevel ble et helt kjønn spesielt utpekt som å være grunnleggende onde og i ledtog med djevelen. Trolldom er den eneste kvinnedominererte

forbrytelsen vi kjenner til noensinne, da

den store majoriteten av forbrytere i europeisk historie har vært menn.⁵ At heksebrenning som fenomen er et produkt av et patriarkalsk samfunn hvor kvinner ble sett på som både underdanige og samtidig farlige, er noe historikere enes om. Demonologien er tydelig i sitt budskap om kvinners iboende ondskap, og misogynien forsøkes sjeldent å legges skjul på eller pakkes inn. Men i forskning fra de siste tiår kommer det tydeligere frem at det ikke bare var menn, men også i stor grad kvinner som anklaget andre kvinner for å drive med trolldom.⁶ Det at kvinner anklaget hverandre betyr dog ikke at mektige menns hat mot kvinner hadde mindre å si for hekseprosessene. Det er snarere et uttrykk for at også kvinner selv var produkter av sin tid, og ble påvirket av det tydelige budskapet om ondskapen og svakheten som tilhørte deres kjønn.

Humanismens inntog i Norge og Bergen, demonologiens fremvekst, troen på en forestående dommedag og en mildt sagt mistenksom holdning til kvinner fra alle samfunnslag er noen av faktorene som påvirket Anne Pedersdatters liv og etterhvert førte frem til hennes skjebne. Men hvem var hun som person, og hvordan var hverdagen for henne og familien i Bergen før anklagene om trolldom endret tilværelsen?

⁴ Blix Hagen 2003: 56

⁵ Blix Hagen 2003

⁶ Roper 1994

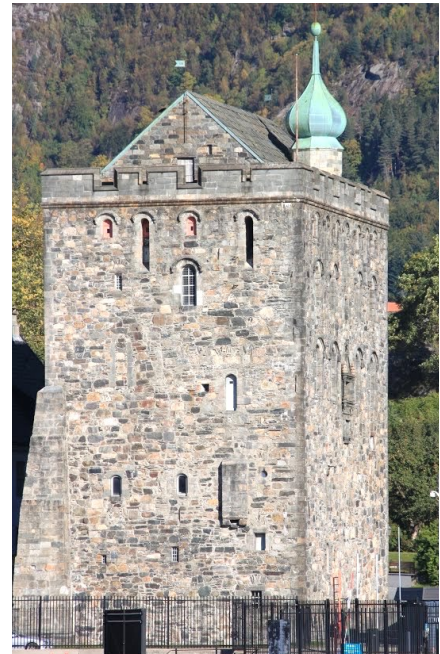
Livet før trolldomsanklagene

TIDLIG LIV OG GIFTERMÅL

Anne Pedersdatter ble født i Trondheim rundt år 1530 - vi vet ikke hennes nøyaktige fødselsdato. Hennes bror, Søren Pedersson, studerte ved universitetet i København og ble senere lagmann i hjembyen. Stort mer om hennes familie, oppvekst og bakgrunn vet vi dessverre ikke. Det meste vi vet om hennes liv før trolldomsanklagene, vet vi på grunn av hennes ektemann. På samme universitetet som Søren Pedersson studerte nemlig en ung mann ved navn Absalon Beyer, som Anne giftet seg med i 1552. Absalon Beyer ble født i Sogn i 1528, og ble tidlig foreldreløs. Han vokste opp hos slektninger i Bergen, og da han var 15 år ble han adoptert av biskop Gjeble Pederssøn. Under studietiden hans i København bodde han hos den danske biskopen Peder Palladius. Absalon og Anne ble trolig kjent gjennom Søren Pedersson, da hun oppholdt seg hos biskopen i København under brorens studier, sannsynligvis som tjenestejente. Beyer tok sin magistergrad i 1552, og reiste samme år altså tilbake til Bergen og giftet seg der med Anne Pedersdatter.

HØY STATUS I BERGEN

Absalon var en høyt utdannet og respektert mann innenfor kirken og hadde høy status i lokalsamfunnet. Han ble lærer på Bergens Katedralskole, og ble senere slottsprest på Bergenhus festning. Dette betyr også at hans kone Anne nød godt av de privilegier det medførte å være gift med en respektert mann. De var venner med flere aktede personer, såkalte «dannequinder» og «dannemenn», i Bergen på denne tiden. Blant dem var Bergenshus-lensherren Erik Rosenkrantz, som Rosenkrantz-tårnet i Bergen er oppkalt etter, og hans kone Hedvig Hardenberg. Det er derfor naturlig å anta at også Anne var en respektert kvinne med et godt rykte på denne tiden. Bergen på 1500-tallet var en by som hadde større sosiale forskjeller enn områdene rundt byen. I havnebyen levde velstående mennesker fra Tyskland, Danmark og Nederland side om side med folk som hadde kommet fra de landlige områdene omkring for å få seg arbeid. Det at det levde personer fra vidt ulike samfunnslag i Bergen, som også var Norges handelssenter på denne tiden, kan ha ført til sosial uro og skapt konflikter folk imellom.⁷ Man kan også argumentere for at denne blandingen av folk med forskjellig bakgrunn kunne ført til et mer tolerant lokalsamfunn med forståelse for ulikheter, men lite tyder på at dette var

Bilde av Rosenkrantz-tårnet, tatt av Odd Halvorsen

⁷ Løvheim 2011

tilfellet i Bergen, som var preget av høy kriminalitet og vold på denne tiden.

Absalon Beyer var en viktig representant for reformasjonens idealer og en fremtredende humanist. Hans dagbok, som han skrev fra 1552 til 1572, har vært en viktig kilde for historikere når det gjelder Bergen, reformasjonen og hvilke tanker presten gjorde seg om verdens situasjon. Han skriver om hanseatene, pest, handel, branner og dagliglivet i Bergen i tillegg til

sine egne tanker om religion og Gud.⁸ Det han derimot skriver oppsiktsvekkende lite om, tatt i betraktning samtidens fascinasjon med emnet, er trolldom. Professor i folkloristikk ved Universitetet i Bergen, Bente Gullveig Alver, mener at grunnen til dette kan være at ryktene hadde begynt å gå om hans kone allerede i hans levetid.⁹

«Bergen»: stikk av Franciscus Hogenberg fra ca. 1580

Anne og Absalon fikk åtte barn sammen, men bare tre av de levde opp til voksenalder. Ekteparet og barna levde et liv fylt med sosiale tilstelninger og arrangementer, som de fleste andre med høy status i bysamfunnet. Absalon hadde litt av en omgangskrets, og flere kjente historiske personer fra Bergen blir nevnt i hans dagbok. I dagboka forteller han også om enkelte uforklarlige hendelser som han og kona tolket som illevarslende tegn. Absalon var som majoriteten av intellektuelle og humanister overbevist om at endetiden var nær, og svært opptatt av å tolke himmellegemer og skyer som tegn fra Gud. I dagboken skriver han om en hendelse i 1555, da han og kona gikk ut i hagen og så et glødende sverd på himmelen som slo tre ganger ned mot jorden. Dette tolket de som et tegn på at noe fryktelig ville skje, og da både Gjeble Pederssøn, Peder Palladius og reformatoren Johan Bugenhagen døde av slag kort tid senere så de på dette som en bekreftelse på at deres oppfatning var korrekt. Slike hendelser var de ikke alene om å rapportere om, og folk flest gikk med en frykt for at noe grusomt snart ville ramme menneskeheten.¹⁰ Denne spådommen skulle i hvert fall bli sann for Anne Pedersdatter, som skulle komme til å oppleve et enormt fall i sosial status etter å ha levd som en respektert og anerkjent kvinne i over tjue år.

⁸ Iversen 1963

⁹ Alver 1971

¹⁰ Gilje 2003: 156

Enketilværelse og trolldomsanklager

FØRSTE ANKLAGE - STEMPELET SOM TROLLKVINNE

Etter at ektemannen døde i april 1975 så Annes utsikter til et behagelig liv gode ut. Som enke etter Absalon Beyer mottok hun brev fra kongen om at hun var fritatt skatt frem til hun måtte gifte seg på nytt, noe som var forventet at kvinner skulle gjøre på et eller annet tidspunkt etter ektemannens død. Hun hadde i utgangspunktet gode muligheter til å fortsette å leve et godt liv, men allerede samme år skulle situasjonen hennes endre seg til det verre. Hun ble stevnet for trolldom etter beskyldninger fra en annen kvinne. Det er ukjent hva slags handlinger hun konkret ble anklaget for. Beskyldningene kom fra en annen kvinne ved navn Mari Kreyers, som mente at Anne var skyld i «nogle Trolldoms Sager» - altså en noe diffus beskrivelse av de angivelig kriminelle handlingene. Det ble rettssak, men hun ble frikjent ettersom bevisgrunnlaget var for svakt.¹¹ Likevel var stempelet som trollkvinne vanskelig å kvitte seg med - for det var betegnelsene trollkvinne og trollmann som ble brukt i Norge på denne tiden. Ordet «heks» fra det tyske «hexe» begynner man først å bruke her på slutten av 1600-tallet.¹²

Anne havnet mot slutten av 1580-årene i en konflikt med en av sine naboer, Anne Snidker, som begynte med en uenighet angående en handel med Snidker's mann, Giert. Etter Anne Pedersdatter besøkte ekteparet i sitt hjem hadde Snidker fortalt byfogden at Pedersdatter skulle ha tatt med seg en hodeløs gutt inn i huset. Denne gutten fant hun det nærliggende å anta at var selveste djevelen - det var et faktum på denne tiden at djevelen kunne innta mange ulike former. Anne svarte på dette ved å komme med en motanklage hvor hun hevdet at Snidker var en «åpenbar trollkone», noe som fikk henne hevet i fengsel i 1588. Det var ikke nok bevis for å dømme, men da Snidker ble syk og døde kort tid etter hun slapp ut av fengselet ble dette bare nok et eksempel på situasjoner der Anne Pedersdatter tilsynelatende hadde kastet trolldom på noen og dermed tatt livet av dem.

OFFER FOR BERGENSELITENS MAKTKAMP?

Kanskje var det ikke bare Annes dårlige rykte og uvennskap med naboene som gjorde at hun til slutt ble stilt for retten - man kan også se saken i et politisk perspektiv. Før hennes ektemann døde, rakk han nemlig å bli involvert i en konflikt mellom kirkens menn og borgerskapet i byen. Absalon støttet biskopen, som ønsket å fjerne enkelte statuer, bilder og relikvier fra kirkene som ble oppfattet som for katolske for de nylig konverterte protestantene. Borgerskapet på sin side ønsket å beholde kunstverkene. De ble også den tapende part i konflikten, og anklagene mot Anne kan ha vært en slags hevn fra medlemmene av borgerskapet mot deres avdøde meningsmotstander Absalon. Da hun ble stilt for retten, var det de samme medlemmene av borgerskapet som dømte henne som hadde deltatt i konflikten noen år tidligere.¹³

¹¹ Gilje 2003: 21

¹² Blix Hagen 2003: 127

¹³ Blix Hagen 2003: 226

Rettssaken og dens konsekvenser

RETTSSYSTEMET I BERGEN PÅ 1500-TALLET

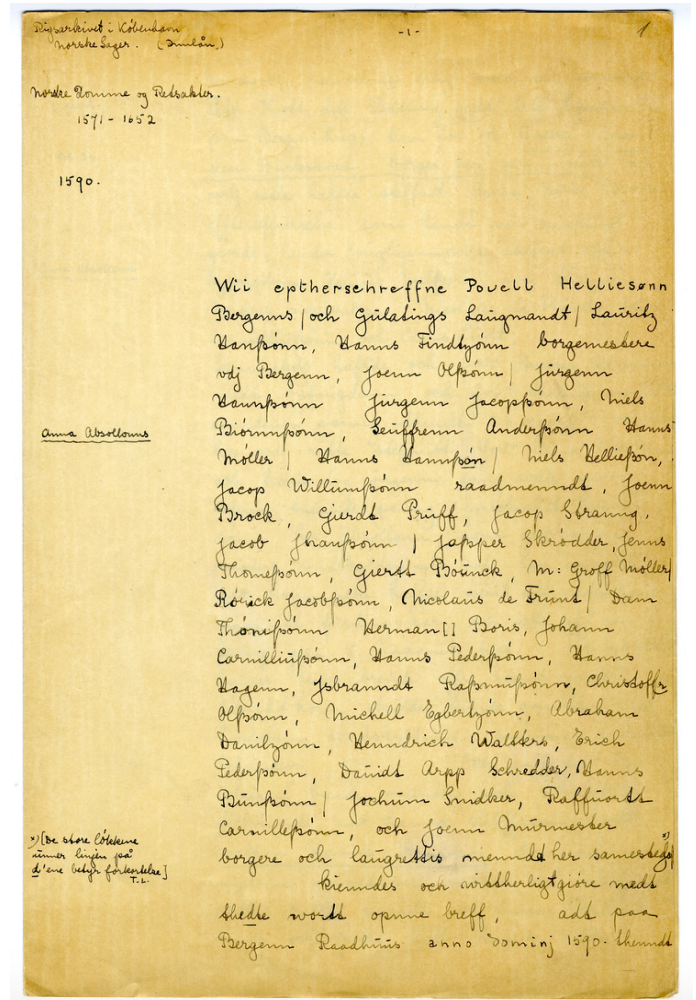
Det var lagtinget som dømte i alle saker, uavhengig av sakens natur og omfang. Både borgere i byen og myndighetene kunne stevne personer for retten, som bestod av én lagmann, som ble utnevnt av slottsherren på Bergenshus, og flere lagrettsmenn. Hvor mange lagrettsmenn som var til stede kom an på hvilken betydning og omfang den aktuelle rettssaken hadde. I noen saker som ikke ble sett på som særlig betydningsfulle, var det gjerne bare noen få lagrettsmenn. I saken mot Anne derimot, var det hele 38 av dem.¹⁴ Disse var velstående, respekterte borgere med høy status i byen. At trolldom var en forbrytelse på lik linje med tyveri og drap, kan være vanskelig å forstå for oss i dag, men på dette tidspunktet i historien var det en etablert sannhet at trolldom ikke bare eksisterte, men ble brukt av onde trollkvinner- og menn på en daglig basis for å gjøre livet surt for andre, eller sende dem i graven.

HEKSESTEVNE PÅ LYDERHORN, ET FORHEKSET PÆRETRE OG GIFTIG BRØD

Rettssaken mot Anne Pedersdatter, eller Anne Absalons som hun blir omtalt i rettsdokumentene etter sin mann, startet den 21. mars 1590. Hun møtte til å begynne med ikke selv i retten, men sendte sin sønn, og min tolvte tippoldefar, Absalon Absalonssønn.

Det var altså sønnen som måtte representere sin mor i starten av rettssaken da hun i følge seg selv var syk og ikke i stand til å møte opp. Å ikke selv møte opp i retten ble sett på som en frekkhet og fornærmelse mot retten, og var et tegn på manglende respekt. Sønnen var på denne tiden en ung prest og fremsto noe likegyldig i retten. Det kan virke som om han ikke ville ha noe med moren å gjøre nå når han skulle prøve å etablere seg innen kirken. Etter at Anne ikke hadde møtt flere ganger, ble hun hentet, fengslet og tvunget til å delta i rettssaken.

Det var omtrent like mange mannlige og kvinnelige anklagere i rettssaken, og de fleste vitnene var personer som Anne kjente - naboer og andre i hennes sosiale omgangskrets. Noen av de mest alvorlige anklagene kom fra hennes tjenestejente gjennom 20 år, Elina. Jenta hevdet at Anne hadde brukt henne

Side 1 av 43, dokumentene fra rettssaken mot Anne Pedersdatter

¹⁴ Utstilling «Anne Pedersdatter - En Heksehistorie» på Bymuseet i Bergen

som ridehest for å dra på heksestevne på Fløyen og Lyderhorn. Under disse stevnene skulle heksene ha lagt planer om å ramme Bergen med brann, og de ville synke alle skipene rundt byen. I følge Elina hadde en engel dukket opp og gjort slik at de ikke fikk fullført planene. Da Anne skulle svare på disse anklagene, hevdet hun at tjenestejenta hadde feberfantasier og erklærte at hun ikke engang visste hvor Lyderhorn var. Det blir poengtert i saksreferatet at enhver person i Bergen vet hvor Lyderhorn ligger.¹⁵ En annen anklage som kan ha vært utslagsgivende for å få henne dømt, kom fra Bergensborgeren Adrian van Buckskott, som mente at Anne sto bak hans kone Tollichen's død. Kona hadde beskyldt Anne for å ha kastet trolldom på henne flere ganger mens hun lå på dødsleiet. Dette ble sett på som et troverdig vitnesbyrd, da man tok for gitt at ingen ville finne på å lyve i sine siste timer. Anne skulle også ha forhekset et pæretre slik at det døde, tatt livet av et barn ved å gi ham et forhekset stykke brød og stått i ledtog med andre dømte trollkvinner.¹⁶

Å FORSVARE SEG MOT EN UMULIG FORBRYTELSE

Den tiltalte hadde ingen som vitnet på hennes side, men hun fremstår som en skarpsindig og uredd kvinne som kunne snakke godt for seg. Etter å ha blitt anklaget for å ha drept en mann ved navn Claus Skinder året før, svarer Anne at han tross alt døde etter å ha blitt sparket i hjel av en hest. Det at hun var såpass talefør og selvsikker kan ha vært grunnen til at hun fikk hekse-ryktene på seg til å begynne med. Den tyske protestanten Hans Sachs sa det slik: «Kvinnen er like uberegnelig som en villhest, like kjønnslysten som en gris og like bråkete som en bjeffende hund». Kvinnesynet blant de mektige menn i kirken og borgerskapet var mildt sagt ikke veldig positivt, og kvinner som i tillegg skulle stikke seg fram i samfunnet, var selvsikre og snakkesalige ble ikke tatt godt i mot. Kombinasjonen av alle vitnesbyrdene mot henne, hennes egen «respektløse» oppførsel ovenfor retten og hennes veletablerte rykte som trollkvinne førte til at hun omsider ble dømt til båldøden den 7. april 1590.¹⁷

BÅLDØDEN

På veien til henrettelsesstedet på Nordnes fulgte to prester henne hele veien og gjorde noen siste forsøk på å vise hennes uskyld. Prestene, Hans Jørgensen og Jens Christensen, vakte nok oppsikt når de åpent valgte å stille seg mot rettens dom og støtte Anne. De var tidligere kolleger av hennes avdøde ektemann, og følte sannsynligvis et ansvar ovenfor Absalon når de valgte å vise sin støtte til henne. Det er sannsynlig at flere mennesker var ute i gatene og fulgte med mens hun ble brakt til Nordnes, ettersom det var en godt kjent kvinne i Bergen som nå skulle møte sin død. Prestenes motstand og Annes egne påstander om uskyld hjalp lite, og hun ble bundet til en stige og dyttet inn i ilden levende. Denne fryktelige måten å drepe noen på var ikke tilfeldig, men konstruert for at ilden skulle rense sjelen og drive ut demoner. De offentlige henrettelsene var ment å være til skrekk og advarsel for andre trollkvinner.

¹⁵ Blix Hagen 2003: 223

¹⁶ Gilje 2003

¹⁷ Blix Hagen 2003

DOMMENS ETTERSPILL

Rettssaken og dommen mot Anne Pedersdatter kan i følge historiker Rune Blix Hagen sees på som et «startskudd» for hekseprosessene i Norge. Etter saken mot henne tok heksejakten seg opp, og særlig i Finnmark, som bare hadde rundt 3000 innbyggere på denne tiden, ble hele 91 mennesker henrettet etter trolldomsanklager. Totalt ble rundt 300 personer dømt til døden for trolldom i Norge, og totalt i Europa måtte omtrent 40.000 bøte med livet.¹⁸ De to prestene som hadde fulgt Anne til hennes død, fortsatte å kjempe for hennes frifinnelse også i etterkant. De sendte blant annet brev til slottsherren og kritiserte myndighetene i sine prekener. Denne konflikten mellom deler av geistligheten og borgerskapet, gjorde at Axel Gyldenstjerne kom til byen for å ordne opp. Han var stattholder, altså en representant for kongen i et avgrenset område. Christensen slapp unna med en skjennepreken, men Jørgensen ble suspendert fra sin stilling.¹⁹ I 1596, seks år etter morens død, prøvde hennes datter Cecilia sammen med ektemannen Werner å få frifunnet moren. De skrev et brev til kongen i København, Christian den fjerde, hvor de anklaget myndighetene for å ha hatt en egen agenda for å få Anne drept, basert på konflikten med Absalon Beyer og deler av kirken. Hele to år senere fikk de svar, men kongen ønsket ikke å endre dommen. For Annes barn må det ha vært en enorm påkjenning å ha en mor som hadde blitt

brent som heks. Ære spilte en viktig rolle i samfunnet på denne tiden, og å bli sett på som barn av en trollkvinne var langt fra ønskelig. Hennes sønn Absalon ble etterhvert biskop, noe som tyder på at han klarte å riste av seg stempelet gjennom å ta avstand til moren sin, og klarte å oppnå respekt og status.

Heksesteinen i Bergen, tatt av Bjørn Tore Lysnes

I KUNST OG KULTUR

Mange hundre år senere ble Anne Pedersdatters liv og skjebne motiv for skuespill, bøker og operaer. I 1908 kom et teaterstykke fra Hans Wiers-Jenssen som omhandlet hennes liv, og i 1943 lagde Carl Dreyer en film om henne kalt «Vredens Dag». Operaen om henne kom i 1971, og 6 år senere skrev Vera Henriksen en skjønnlitterær roman kalt «Skjærsilden» inspirert av Anne Pedersdatter. Det at så mange har brukt hennes liv som inspirasjon for kunst er nok hovedgrunnen, i tillegg til hennes høye status og kjente ektemann, til at akkurat hun ble så kjent både i Norge og utlandet. I 2002 ble det reist en fem meter høy bauta på Nordnes i Bergen til minne om Anne Pedersdatter og alle de andre som ble ofre for hekseforfølgelsen i Norge. Samme år fikk også Sogn og Fjordane et eget monument til minne om heksene.

¹⁸ Blix Hagen 2003: 137

¹⁹ Gilje 2003

Avslutning

Anne Pedersdatters historie er dessverre ikke unik, og tusenvis av andre kvinner (og menn) led samme skjebne i løpet av hekseprosessene. At det for noen hundre år siden, mens menneskeheten gjorde store fremskritt innenfor andre områder som filosofi, ble sett på som akseptabelt og nødvendig å brenne personer levende på grunn av deres relasjoner til djevelen, virker absurd. Likevel ser vi at av hovedårsakene til at hekseprosessene startet nettopp da de gjorde, var hendelser som klimaendringer, dårlige tider i jordbruket, en rekke pester, religiøse omveltninger og sosial uro. Dette er faktorer som ikke er begrenset til denne perioden i europeisk historie, og reaksjonen er heller ikke unik: søken etter syndebukker. Det måtte være noen som sto ansvarlig for de ødelagte avlingene og sykdommene, og kvinner som ikke fulgte normen, var rappkjeftede og temperamentsfulle fikk skylda. Heksebrenningene i Europa fortsatte utover hele 1600-tallet og noen steder ut på 1700-tallet, men holdningsendringer i kirken og et mer optimistisk verdensbilde bidro til at heksejakten var helt over rundt midten av 1700-tallet. Under hekseprosessene i tidlig moderne tid måtte kvinner straffes for sine synder gjennom å brennes på bålet, men i opplysningstiden mente man heller at kvinner, som fremdeles ble sett på som et svakere og mindre begavet kjønn, måtte temmes gjennom ekteskapet. Det ble strengere krav til bevis i rettssaker, og troen på trolldom ble sett på som irrasjonell. Hekseprosessene i Europa døde altså ut samtidig som folks verdensbilde endret seg, og opplysningstidens idealer forandret samfunnet.

Det å skulle prøve å danne seg et bilde av noen som levde for så mange år siden er vanskelig, og det er begrenset hvor mye vi kan vite om Anne Pedersdatters personlighet, hva hun tenkte på og hvordan hun så på verden. Likevel kan vi gjennom blant annet rettsprotokollene og ektemannens dagbok lære om hennes selvsikkerhet, taleevne og kompromissløshet. Gjennom å lese om hva ledende figurer innenfor filosofien og kirken skrev om kvinners medfødte ondskap og ubrukelighet, kan vi danne oss et bilde av rammene hun levde sitt liv innenfor. Som kona til en høyt utdannet og aktet mann, var hun privilegert og levde i mange år et liv i de høyere samfunnslag. Til slutt ble likevel selv hun offer for samtidens kvinnehat. Annes historie er dessverre ikke en som fører fortiden til. Den dag i dag er heksebrenning et økende problem i flere afrikanske land som for eksempel Tanzania, og også der er det hovedsakelig kvinner som er ofre.²⁰ Gjennom historien har kvinneundertrykkelsen vist seg i mange ulike former og dukket opp i ulike kulturer og deler av verden, men den grunnleggende holdningen om kvinners udugelighet i forhold til mannen er der som en konstant.

Jeg valgte å skrive om Anne Pedersdatter på oppfordring fra min bestefar, Hjalmar Farstad, som selv har satt seg grundig inn i hennes historie. Han var også den som gjennom sitt søskenbarn oppdaget linken til henne og fikk tak i familietreet som beviser slektskapet. Det kan være vanskelig å se tilknytningen mellom oss to, med tanke på de mange generasjonene som skiller oss. Men hadde det ikke vært for at hun eksisterte, hadde jeg tross alt ikke vært her i dag heller. Selv om det er mange århundre i mellom oss, liker jeg å tenke at jeg har arvet noen egenskaper fra henne. Hadde hun levd i dag, hadde hun kanskje hatt et politisk verv eller en lederstilling, hvis vi skal gå ut fra at måten hun

²⁰ Söderlind 2006

fremstår på i rettsdokumentene er representativ for hennes personlighet. Men som kvinne på 1500-tallet endte hun opp med en helt annen skjebne.

Anne Pedersdatter 1530(?) - 1590

Absalon Absalonsen 1529 - 1639

Lisbeth Absalonsdatter 1595 - ?

Anna Jørgensdatter 1627 - 1702

Anna Schreuder 1650 - 1700

Elsbeth Finde 1675 - ?

Anne Marie Collin 1695 - 1788

Christiane Schreuder 1733 - 1830

Anna Sophie Boldt 1770 - 1885

Christiane Didriksdatter 1793 - 1841

Lovise Sophie Rognegjerdet
1820 - 1913

Severine Henningsdatter 1854 - ?

Petter Hansen Farstad 1885 - ?

Hjalmar Farstad 1922 -

Inge Farstad 1960 -

Edel Malene Farstad 1998 -

Underveis i denne oppgaven har jeg lært mye om både hvordan hekseprosessene utspilte seg, hvorfor de noen gang fant sted og hvilken virkelighet kvinner og menn levde i på 1500-tallet. Det var noen ganger vanskelig å finne detaljert informasjon, særlig om Annes bakgrunn før hun giftet seg, men gjennom å bruke forskjellige kilder føler jeg likevel at jeg klarte å danne meg et helhetlig bilde av hva som skjedde. Det at Anne Pedersdatter har blitt en såpass kjent figur hjalp også på, ettersom det var relativt mye informasjon tilgjengelig om hennes sak i forhold til andre mindre kjente trollkvinne-saker. Det var veldig interessant og spennende å prøve å finne informasjon og sette seg inn i et tema og en tid som virker veldig fjernt for meg i dag. Det jeg opplevde som det mest givende ved denne oppgaven var å jobbe med historie nedenfra, på et mikronivå, og bruke et enkeltmenneskes historie for å finne ut mer om samfunnet på makronivå. I historieundervisningen pleier vi som oftest å lære om samfunnet som helhet for så å tenke oss til hvordan dette kan ha påvirket livet til enkeltpersoner, men i denne oppgaven fikk vi se på livet til en enkeltperson og sånn sett tenke oss til hvordan samfunnet kan ha vært, basert på deres historie. Det får en til å tenke på hvordan mennesker til alle tider har vært og vi i dag fremdeles er produkter av vår tid, og påvirkes av holdningene og tankene til menneskene rundt oss.

Anne Pedersdatters slektninger beveget seg fra Bergen, oppover til Gloppen i Sogn og Fjordane, videre til Lepsøy utenfor Ålesund hvor min bestefar vokste opp, og til slutt hit til Notodden. Selv om det er hundrevis av år og kilometer og en god del ledd mellom oss, så er det jo tross alt en liten prosentandel av meg som er vaskeekte trollkvinne. I hvert fall etter datidens standarder. Det er det ikke hvem som helst som kan si!

Litteraturliste

- Fossen, B. (1979) *Bergen Bys historie Vol 2*. Bergen: Alma Mater forlag
- Dyrendal, Asbjørn. (2006) *Demoner*. Oslo: Humanist forlag.
- Blix Hagen, R. (2003) *Hekser*. Oslo: Humanist forlag.
- Roper, Lyndal. (1994) *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality, and Religion in Early Modern Europe*: Routledge
- Løvheim, L. (2011). *Witchcraft in Early Modern Bergen; a micro-historical approach. (Masteroppgave)*. Hentet fra <http://kll.no/lisa-no/wp-content/uploads/2012/10/historiker-no-Witchcraft-in-Early-Modern-Bergen-intro-og-ch-1.pdf>
- I Iversen, R. (1963) *Absalon Pederssøn dagbok og oration om mester Geble*. Oslo-Bergen
- Alver, Bente Gullveig. *Heksetro og trolldom: en studie i norsk heksevæsen*, Oslo: 1971
- Gilje, Nils. (2003) *Heksen og humanisten: Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beter - en historie om magi og trolldom i Bergen på 1500-tallet*. Fagbokforlaget.
- Søderlind, D. (2006, 10.03.). *Heksene brennes fremdeles. Forskning.no* Hentet fra <http://forskning.no/historie-kulturhistorie-religionshistorie-afrika/2008/02/heksene-brennes-fremdeles>
- Gervin, K. (1999) *Det Store Bruddet - Reformasjonen i Norge*. Oslo: Andresen & Butenschøn
- Dyrendal, Asbjørn. (2006) *Demoner*. Oslo: Humanist forlag.
- Beyer, A.P.: *Absalon Pederssøns dagbok 1552-1572*.
- Botheim, R. (1999). *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. Hentet fra <http://www.ub.uib.no/elpub/1999/h/506005/Hovedoppgave.pdf>
- Bilde av Rosenkrantzårnet tatt av Odd Halvorsen, hentet fra: <http://www.panoramio.com/photo/97256117>
- Bilde av heksesteinen i Bergen tatt av Bjørn Tore Lysnes, hentet fra: http://bab.bergen360.no/-/image/show/242896_hekse-steinen-paa-nordnes?ref=checkpoint
- Bilde av rettsdokumentet fra saken mot Anne Pedersdatter, hentet fra UiOs digitale heksearkiv: <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=143&tabid=2154>
- Utstillingen «Anne Pedersdatter - en heksehistorie» i Rosenkrantzårnet, Bymuseet i Bergen (<http://www.bymuseet.no/vaare-museer/rosenkrantztaarnet/aktiviteter/2016/may/22/anne-pedersdatter-en-heksehistorie/>)